

Житомирський національний агроекологічний університет

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЧЛЕНІВ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Визначена проблема забезпечення пенсіями членів особистих селянських господарств. Нині ця категорія громадян забезпечує країну продуктами харчування, підприємства – сільськогосподарською продукцією та відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки України. Через об'єктивні та суб'єктивні фактори члени особистого селянського господарства не мають змоги сплачувати єдиний соціальний внесок до Пенсійного фонду України та виключені із системи пенсійного страхування. Шляхом вирішення цієї проблеми, підкреслено у дослідженні, може стати

часткове відшкодування сплати єдиного соціального внеску до ПФУ для членів особистих селянських господарств. Обґрунтовано, що результатом такого кроку стане зменшення рівня соціальної напруги на селі та вирішить питання пенсійного страхування членів особистого селянського господарства у майбутньому.

Ключові слова: пенсія, пенсійне страхування, соціальне страхування, єдиний соціальний внесок, особисте селянське господарство, сімейна ферма, кооператив.

Постановка проблеми

Нині продовжується реформування пенсійної системи України, змінилася система соціального страхування, яка була виключена із системи оподаткування, вносяться зміни у систему сплати єдиного соціального внеску, підвищується пенсійний вік громадян. Переглядаються принципи пенсійного страхування, зокрема, кожен громадянин несе відповідальність за сплачені страхові внески до Пенсійного фонду України, самостійно. Поряд із цим, на селі є досить великий прошарок населення, який виключений із системи пенсійного страхування – це члени особистих селянських господарств. На тлі фінансових, політичних криз, високого рівня офіційного безробіття, низьких доходів у сільськогосподарській галузі виробництва, невеликі за розміром особисті господарства продовжують відігравати значну роль як у забезпеченні країни продовольством, так і у вирішенні багатьох проблем сільського населення. Такі господарства, на думку провідних українських вчених, створюють зайнятість населення, пом'якшують міграційні процеси, підвищують рівень життя і, фактично, здійснюючи свою діяльність на свій ризик не вимагаючи від уряду ні дотацій, ні пільг, ні зменшення рівня оподаткування [1, 3, 5]. У системі загальнообов'язкового соціального страхування члени особистого селянського господарства можуть брати участь лише на добровільних засадах, що передбачено Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» шляхом добровільної сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ) з деяких видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Зокрема, на пенсійне страхування, на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності [9]. Але кількість громадян, які беруть участь у добровільній сплаті єдиного соціального внеску, є доволі низькою, особливо у сільській місцевості. Тому потребує вдосконалення питання пенсійного забезпечення членів особистих селянських господарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню різних аспектів реформування та вдосконалення пенсійної системи присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Дослідження вчених-економістів спрямовуються на вивчення зарубіжного досвіду реформування пенсійних систем, переходу від солідарних систем пенсійного

забезпечення до більш складніших – багаторівневих. Інші – спрямовують свої зусилля на вивчення досвіду вітчизняної системи пенсійного забезпечення та пошуку шляхів її вдосконалення. Серед них, найбільш відомими є праці таких економістів Д. В. Полозенко, В. В. Гордієнко, В. В. Даценка, Г. Г. Мистрицької, Л. Ткаченко, Ю. С. Конопліної та інші. Але не вирішеною проблемою залишається питання пенсійного забезпечення членів особистого селянського господарства, адже більшість таких громадян не сплачують внески до ПФУ, а тому не можуть у майбутньому розраховувати на пенсію.

Мета, завдання та методика досліджень

Метою статті є розробка пропозицій, щодо пошуку шляхів вдосконалення пенсійного страхування членів особистого селянського господарства. Для досягнення мети окреслено такі завдання дослідження: оцінити частку особистих селянських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції, проаналізувати доходи особистих селянських господарств та визначити мінімальний розмір єдиного соціального внеску, який вони мають сплачувати до ПФУ, обґрунтувати шляхи вдосконалення пенсійного страхування членів особистого селянського господарства.

Об'єктом дослідження є діяльність особистого селянського господарства та пенсійне забезпечення їх членів. Предметом дослідження виступають теоретико-практичні засади пенсійного страхування населення, зайнятого у особистому селянському господарстві.

Основою дослідження є діалектичний метод пізнання, теоретичні положення соціального страхування, розробки вітчизняних та зарубіжних вчених з питань формування та використання коштів системи соціального страхування. При дослідженні використовувався статистико-економічний метод та метод порівняння для аналізу діяльності особистих селянських господарств у Житомирській області та загалом в Україні. Розрахунковий – для підрахунку мінімального розміру єдиного соціального внеску.

Результати досліджень

Члени особистого селянського господарства є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до Закону України «Про зайнятість населення», належать до зайнятого населення за умови, що робота у цьому господарстві для них є основною. Але, як показує спостереження, така зайнятість, є, швидше, можливістю для виживання сімей, які проживають у сільській місцевості, а не свідомим вибором. Діяльність членів особистого селянського господарства нерозривно пов'язана із домашнім господарством. Забезпечуючи виробництво продуктів харчування, такі господарства виробляють сільськогосподарську продукцію для реалізації її частини на ринку, а також для відтворення виробництва.

Так, у Житомирській області станом на 1 січня 2016 р. налічується 189, 2 тис. особистих селянських господарств (домогосподарств), в обробітку яких сконцентровано понад 750 тис. га сільськогосподарських угідь, з них понад 550 тис. га ріллі. У 2011 році цією категорією господарств вироблено 69% валової продукції сільського господарства, у 2012 – 65%, у 2013 – 56%, у 2014 – 55%, а за підсумками 2015 року – 59%. Особисті селянські господарства стали основними виробниками найбільш трудоміжких культур: картоплі, овочів, плодів і ягід та тваринницької продукції. У 2015 році особистими селянськими господарствами вирощено 224,7 тис. тонн зерна (17,7% валового збору області), цукрових буряків – 19,4 тис. тонн (5,0%), соняшнику на зерно – 2,2 тис. тонн (1,9%), сої – 5,3 тис. тонн (2,0%), картоплі – 1130,2 тис. тонн (96%), овочів – 256,7 тис. тонн (98%), плодів та ягід – 49,8 тис. тонн (99%).

У цій категорії господарств утримувалось 120,5 тис. голів великої рогатої худоби (68,0% від загального по області), в тому числі корів 86,7 тис. голів (77,7%), свиней 104,6 тис. голів (65,1%); овець і кіз 22,0 тис. голів (81,5%); птиці 6142,1 тис. голів (91,8%). Цією категорією господарств у 2015 році вироблено: молока – 485,6 тис. тонн (82,7%), яєць 531,7 млн штук (90,2%), реалізовано на забій худоби та птиці в живій вазі 65,6 тис. тонн (79,7%) [11].

Аналогічну ситуацію можна спостерігати і в Україні. На 1 січня 2016 р. в Україні зареєстровано 4,1 млн особистих селянських господарств, членам яких, відповідно до чинного законодавства, надані земельні ділянки з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства» [7]. Результати діяльності таких господарств за останні п'ять років представлено у (таблиці 1).

Таблиця 1. Частка господарств населення у виробництві деяких видів продукції сільського господарства у 2010–2015 рр. в Україні (%)

Продукція сільського господарства	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Продукція рослинництва	46,4	43,3	45	41,4	40,6	40,9
Картопля	97,4	96,9	96,7	97	96,8	97,8
Овочі	88,1	84,3	85,7	88,3	86,1	86,1
Плоди та ягоди	83,6	84,2	81,6	80,7	83,4	80,9
Продукція тваринництва	61,2	59,4	58,2	56,5	54,5	54,4
М'ясо (у забійній вазі)	44,9	43,3	42,5	39,7	38,5	37
Молоко	80,3	79,7	77,7	77,5	76,2	74,9
вовна	83,1	83,3	85,1	86,6	85,4	86,2

Джерело: складено за даними [13, с. 127].

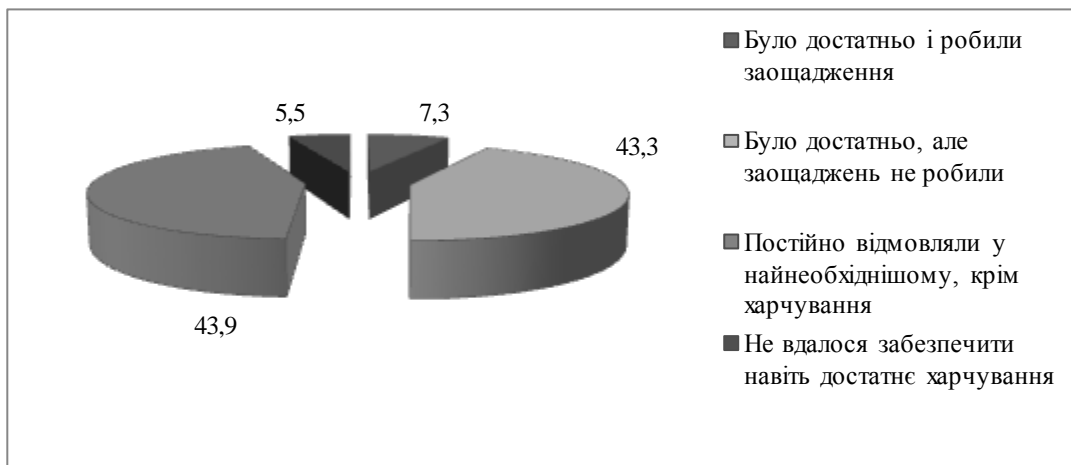
Такі господарства мають цілу низку переваг перед іншими формами організації виробництва сільськогосподарської продукції. По-перше, вони мають могутній потенціал розширення внутрішнього виробництва сільськогосподарських товарів. По-друге, особисті господарства – основа зникаючого сільського населення, по суті, головне джерело його виживання. По-третє, вони мають велике соціальне значення, адже доходи, одержані від реалізації сільськогосподарської продукції використовуються на продукти харчування, оздоровлення, відпочинок і туризм, виховання дітей, культурне відтворення тощо для малозабезпечених верств населення. По-четверте, функціонуючі особисті селянські господарства можна розглядати як складову одиницю для розвитку великих форм господарювання на основі кооперування або інтегрування. Поряд із перевагами таких господарств, вони мають цілий пласт проблем.

Зокрема, відсутність стабільних і надійних каналів реалізації виробленої продукції, не дають можливості формувати стабільні джерела фінансових ресурсів. Особисті селянські господарства мають в обмеженій кількості матеріально-технічні ресурси, базуються переважно на ручній праці і засобах малої механізації, що не дає можливості використовувати прогресивні агротехнології. Члени особистих селянських господарств мають обмежений доступ до кредитів, необхідних для покращення технології ведення землеробства і тваринництва з використанням нових й більш продуктивних сортів рослин та порід тварин. Таким господарствам складно самостійно адаптуватися до вимог аграрних ринків щодо виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції. Все це у сукупності стримує розвиток пенсійного забезпечення у майбутньому нинішнього працездатного населення, яке здійснює діяльність у сфері виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції.

В особистих господарствах населення працює більше половини всього населення, зайнятого у сільському господарстві, – голови господарств і їх родини. І, як вже наголошувалося, фактично в Україні задеклароване право на добровільну сплату єдиного соціального внеску. Проаналізуємо, який єдиний соціальний внесок має наразі сплатити особисте селянське господарство до ПФУ. У 2016 році встановлено єдину ставку нарахування ЄСВ у розмірі 22 % до усіх видів доходів, на які раніше нараховувався ЄСВ. Виняток становитимуть тільки спеціальні ставки нарахування ЄСВ для інвалідів. З грудня 2016 року мінімальна ставка страхового внеску становить 341 грн. Якщо врахувати збільшення мінімальної заробітної плати, то за 2016 рік на одного члена особистого селянського господарства припадає мінімальний страховий внесок ЄСВ у розмірі 3786,64 грн. Причому лише за умови щомісячної сплати єдиного внеску до Пенсійного фонду України в розмірі, не меншому за мінімальний страховий внесок, до страхового стажу зараховується весь календарний період. Це дозволяє забезпечити фінансову стабільність у разі досягнення пенсійного

віку. Якщо членами особистого селянського господарства є двоє осіб, то сума мінімального внеску зростає відповідно вдвічі та є досить високою для такого господарства. Питання сплати єдиного соціального внеску, звичайно, спонукає провести дослідження джерел доходів та їх розмір. Доходи від ведення особистого селянського господарства залежать від багатьох факторів – як соціальних – наявності працездатних членів господарства, кількості членів родини, віку, ступеня прояву господарської активності, так і економічних – напряму господарської діяльності, розміру земельних ділянок, урожайності, продуктивності худоби, наявності власної техніки, здатності швидко і в необхідній кількості реалізувати надлишки виробленої продукції.

Для цього скористаємося дослідженнями Державного комітету статистики щодо самооцінки домогосподарств рівня своїх доходів за 2015 р. Дослідження проводилося у січні 2016 р. Для цього, припустимо, що домогосподарство у сільській місцевості – це і є особисте селянське господарство, адже як показують власні спостереження, лише невелика кількість селян не може за критеріями бути віднесена до особистого селянського господарства. На рисунку 1. наведений розподіл сільських домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом останнього року.

Рис. 1. Розподіл коштів сільських домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом 2015 р.

Джерело: складено за даними [12, с.15].

Як бачимо, члени особистих селянських господарств оцінюють свої доходи невисоко, 43,3% респондентів зазначило, що їм було достатньо коштів, але заощаджень вони не робили. Наступна категорія респондентів, а це майже 44% вказали, що постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування.

Невелика частка селян (5,5 %) взагалі не змогли забезпечити навіть достатнє харчування. І лише 7,3% громадян вказали, що рівень їх доходів був достатнім і вони могли робити заощадження. Враховуючи збільшення цін на енергоносії, у 2016 році, ситуація не покращиться. Рівень бідності та зубожіння на селі лише поглибиться.

Тому однією із нагальних проблем на селі є низький рівень доходів, що унеможливує сплату внесків до системи соціального страхування. Нині теоретично вирішення питання пенсійного страхування громадян – членів особистих селянських господарств – можна здійснити такими шляхами: по-перше, добровільна сплата єдиного соціального внеску до ПФУ (залишити все так як є); по-друге, сплата страхових внесків через зміну організаційного статусу господарювання із доступом до державних преференцій та допомоги, по-третє, зниження ставок єдиного соціального внеску для сільськогосподарських виробників.

Перший варіант можуть розглядати фінансово сильні особисті селянські господарства, які вже готові змінити статус та стати підприємцями, вони здобувають статус сімейної ферми, і продовжують свою діяльність. 31 березня 2016 року Верховна Рада прийняла в другому читанні та в цілому проект закону № 1599 «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств». Законом передбачається внесення змін і доповнень до законів «Про фермерське господарство» та «Про особисте селянське господарство» з метою створення правових, економічних та соціальних передумов трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства з набуттям статусу юридичної особи чи фізичної особи-підприємця – виробника сільськогосподарської продукції.

Другий – можуть обрати невеликі за розмірами особисті селянські господарства, через їх об'єднання у кооперативи, які мають статус неприбуткових організацій. Щоб згуртувати членів особистих селянських господарств слід їм запропонувати ті преференції, які вони не можуть мати, здійснюючи діяльність відособлено. З нашої позиції це має бути сплата єдиного соціального внеску. Так як тариф у системі соціального страхування є досить високими, а з ростом мінімальної заробітної плати, не варто сподіватися на його зниження, держава має подбати про такі кооперативи та сімейні ферми і компенсувати вартість сплати ними єдиного соціального внеску, особливо це питання гостро стоїть на етапі формування та становлення.

Такий крок стане не лише поштовхом до розвитку кооперативного руху на селі, але і вирішить питання пенсійного забезпечення досить великої частки громадян, яке потребує належного соціального, а особливо пенсійного страхування.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Члени особистих селянських господарств забезпечують країну необхідними продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною, одержуючи невисокі доходи, і не маючи відповідного соціального захисту через те, що не включені у систему соціального страхування, у першу чергу, пенсійного. У майбутньому, це призведе, до того, що значний прошарок громадян на селі не зможе підтвердити свій страховий стаж, що призведе до неможливості виплати їм пенсій. Сплата єдиного соціального внеску до ПФУ на добровільних засадах є дорогим для більшості селян, і сприймається як несправедливий. Тому вважаємо, за необхідне запровадити дотування сплати єдиного соціального внеску до ПФУ тим громадянам, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та є членами кооперативів або сімейних ферм. Адже сільськогосподарська кооперація та фермерство мають гарні перспективи розвитку, так як сприяють витісненню торгових посередників із аграрного ринку, забезпечують вищі доходи дрібних товаровиробників, створюють додаткові робочі місця на селі.

Звичайно, потребує подальшого дослідження питання щодо суми єдиного соціального внеску, яку зможе сплачувати сімейна ферма, або новостворений кооператив самостійно, а яка частка буде компенсуватися за рахунок коштів бюджету. Варто також звернутися і до зарубіжного досвіду вивчення питання пенсійного забезпечення сільськогосподарських дрібних виробників.

Література

1. Бутко М. П. Проблеми зайнятості на селі та інституційні аспекти їх розв'язання в контексті сільського розвитку [Електронний ресурс] / М. П. Бутко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України – 2015. – Вип. 3. – С. 33-38 Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_3_9
2. Даценко В. В. Пенсійне страхування в фінансовій системі держави: монографія / В. В. Даценко, Л.Б. Баранник; Дніпропетр. держ. фін. акад. – Д.: ДДФА, 2013. – 135 с.
3. Збарський В. К. Особисті селянські господарства: місце і роль у продовольчому забезпеченні країни / В. К. Збарський, М. П. Канінський // Агроінком. – 2008. – № 1–2. – С. 27–32.
4. Конопліна Ю. С. Система соціального страхування в контексті сучасних економічних та демографічних тенденцій: монографія / Ю. С. Конопліна. – Суми, 2011. – 100 с.
5. Кропивко М. Особисті селянські господарства: феномен чи об'єктивні обставини / М. Кропивко // Економічний дискурс. – 2016. – Вип. 1. – С. 11–21.
6. Митрицька Г. Г. Пенсійне страхування у солідарній системі страхування України: монографія / Г. Г. Митрицька; Чернів. Нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Місто, 2015. – 239 с.

7. Особисті селянські господарства на 1 січня 2016 року: Експрес-випуск від 18.03.2016. № 66 0067. Звн-16 [Електронний ресурс] Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

8. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейного фермерського господарства»: Закон України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII [Електронний ресурс] Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.

9. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8.07.2010 №2464-VI [Електронний ресурс] Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.

10. Про особисте селянське господарство: Закон України №742-IV від 15.05.2003 [Електронний ресурс] Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.

11. Проект Програми розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2016–2020 роки. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://agroprom.zt.gov.ua>

12. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2016 року): Стат. Збірник.: К.: 2016. – 78 с.

13. Україна у цифрах 2015: Стат. Збірник. Державна служба статистики України. За ред. І. М. Жук К.: 2016. – 239 с.
